

Засади неомарксистського класового аналізу¹

У марксистській традиції концепт класу має більші пояснювальні домагання, ніж у будь-якій іншій традиції соціальної теорії, що, своєю чергою, покладає більше навантаження на її теоретичні засади. У її найамбітнішій формі марксистисти стверджували, що клас, як і тісно пов'язані з ним концепти, на зразок “способу виробництва” або “економічного базису”, становить стрижень загальної теорії історії, звичайно позначуваної як “історичний матеріалізм”². Ця теорія намагалася пояснити в рамках уніфікованої моделі дуже широкий діапазон соціальних феноменів: епохальну траєкторію соціальних змін, так само як і соціальні конфлікти, властиві тому чи іншому часові та місцю; інституційну форму макрорівня держави поряд із мікрорівневими суб'єктивними уявленнями індивідів; великомасштабні революції та сидячі страйки. Це амбітне домагання щодо пояснювальної центральності концепту класу втілювалося у виразах на кшталт “класова боротьба є рушійною силою історії” та “виконавча влада сучасної держави — це ніщо інше, як виконком буржуазії”.

Нині більшість учених-марксистів відступили від претензійних пояснювальних домагань історичного матеріалізму (якщо не від усіх взагалі його пояснювальних спрямувань). Тепер мало хто обстоює зашкарублі версії “первинності класу”. Проте у марксистській традиції клас, як і раніше, зберігає виразну центральність і покликаний виконувати набагато склад-

---

¹ Переклад за виданням: Wright, E. O. (2005). Foundations of a neo-Marxist class analysis. In E. O. Wright (Ed.), *Approaches to class analysis* (pp. 4–30). Cambridge: Cambridge University Press.

² Найбільш систематизований і скрупульозний виклад основних принципів історичного матеріалізму див.: (Cohen 1978).

нішу пояснювальну роботу, ніж в інших теоретичних традиціях. Саме це, разом зі специфічною орієнтацією на радикально егалітарні нормативні принципи, становить значну частину того, що зумовлює стійку відмінність і життєздатність марксистської традиції як способу мислення, особливо в соціології. Саме з цієї причини я стверджував і стверджую, що “марксизм як класовий аналіз” визначає ключову дослідницьку програму марксистської соціології¹.

Цей розділ має на меті викласти головні аналітичні підстави концепції класу таким чином, що в загальних рисах вписуватиметься в марксистську традицію. Це непросто завдання, бо серед авторів, які відносять себе до марксистів, відсутній консенсус щодо будь-яких ключових концептів класового аналізу. Ця традиція визначається радше деякою прихильністю до ідеї важливості класового аналізу для розуміння умов протистояння капіталістичному пригнобленню й до мови, якою ведуть дебати (Елвін Голднер влучно охрестив це “мовною спільнотою”), ніж строгою системою визначень і суджень. Відповідно, будь-які мої твердження стосовно теоретичних засад марксистського класового аналізу відбивають мою особисту позицію в межах цієї традиції, а не офіційний погляд на “марксизм” загалом або праці Карла Маркса зокрема.

У цьому аналізі буде два кульмінаційні твердження: по-перше: інгредієнтом, який найсильніше відрізняє марксистську концептуалізацію класу від інших традицій, є концепт “експлуатація”; а по-друге, центрований навколо експлуатації концепт класу надає теоретично потужний інструментарій для дослідження цілого спектру проблем сучасного суспільства. <...>

Загальна картина: чим є в цілому марксистська концепція класу

У самій своїй суті класовий аналіз у марксистській традиції спирається на сукупність нормативних зобов'язань у формі радикального егалітаризму. Історично склалося так, що марксистки, як правило, були вимушені обстоювати ці моральні зобов'язання. Сам Маркс був певен, що говорити про “справедливість” і “моральність” не обов'язково, ба й зовсім шкідливо, оскільки гадав, що ідеї щодо моральності насправді просто віддзеркалюють матеріальні умови й інтереси акторів. Замість обґрунтовувати соціалізм на засадах соціальної справедливості та інших нормативних принципів Маркс вважав за краще просто констатувати, що побудова соціалізму відповідає інтересам робітничого класу й до цього, так чи інакше, зводиться історична доля капіталізму. Водночас праці самого Маркса пройняті моральним судженням, моральним обуренням і моральним баченням. У нашому ж контексті набагато важливіше, що марксистська традиція класового аналізу багато в чому зобов'язана наступальним пафосом своєму відмітному зв'язкові з радикальною егалітарною нормативною програмою. Щоб повною мірою зро-

---

¹ Детальніше обговорення марксизму як класового аналізу див.: (Burawoy and Wright 2001; Wright, Levine, and Sober 1993).

зуміти теоретичні засади концепції класу в марксистській традиції, необхідно хоч би коротко прояснити цей нормативний вимір.

Радикальний егалітаризм, що лежить у підґрунті марксистського класового аналізу, можна виразити в термінах трьох тез. <...>

Теза радикального егалітаризму: радикальний егалітарний розподіл матеріальних умов життя всіляко сприятиме процвітанням людей. Ця теза втілювалася у проголошеному Марксом класичному розподільному гаслі “кожному – за потребами, від кожного – за здібностями” та в ідеалі “безкласового” суспільства. Саме так матеріальні ресурси розподіляють в егалітарних сім’ях: діти з більшими потребами отримують більше ресурсів, і очікується, що кожен член сім’ї докладатиме максимум зусиль для виконання завдань, які стоять перед сім’єю. Окрім того, саме в такий спосіб книги розподіляють у публічних бібліотеках: ти береш те, що тобі потрібне, а не те, що міг би собі дозволити. Радикальний егалітаризм марксистської традиції постулював, що коли ці принципи вдасться поширити на суспільство в цілому, це посприятиме процвітанням людей взагалі.

Теза історичної можливості: в умовах високопродуктивної економіки принципово вможливується така організація суспільства, за якої має місце стійкий радикальний егалітарний розподіл матеріальних умов життя. У марксистській традиції егалітарні нормативні принципи розуміють не просто як такі, що відбивають певну позачасову людську цінність, хоча це теж не виключено, а й як такі, що покликані втілитися в практичному політичному проекті. Звідси центральним елементом марксистського теоретичного проекту є спроба зрозуміти, за яких умов ці моральні ідеали можуть бути зреалізовані в соціальній практиці. В такому випадку основна ідея полягає в тому, що міра здійсненності радикального егалітаризму як практичного принципу соціальної організації збільшується мірою зростання продуктивної спроможності суспільства, а отже, скорочення абсолютного дефіциту. У найбільш строгому варіанті цієї тези впровадження та підтримання егалітарних ідеалів зовсім неможливі, допоки в цілому не подолано матеріальний дефіцит; у слабкіших варіантах стверджують лише те, що висока продуктивність збільшує міру здійсненності базового егалітаризму матеріальних умов життя.

Антикапіталістична теза: капіталізм блокує можливість досягнення радикально егалітарного розподілу матеріальних умов життя. Одним із найбільших досягнень капіталізму є розвиток продуктивної здатності людини до такого рівня, що необхідний для процвітання людства радикальний егалітаризм стає в принципі здійсненним, проте при цьому капіталізм також створює інститути та владні відносини, що блокують фактичне досягнення егалітаризму. Так створюється ґрунт для великої драми та трагедії капіталістичного розвитку: це процес, який неухильно покращує матеріальні умови для розширення масштабів людського процвітання, одночасно блокуючи створення соціальних умов для реалізації цього потенціалу. Класичний марксизм робить звідси політичний висновок, що з такими перешкодами можна впоратися суто шляхом знищення капіталізму через революційний перелом. Помірніші соціал-демократичні течії в марксистській традиції приймають ідею, що капіталізові чужа рівність, проте відкидають бачення

змін як переломних: капіталізм можна перетворити зсередини так, щоб поступово рухатися в напрямі дедалі егалітарнішого соціального ладу. Звісно, повноцінна реалізація радикального егалітарного ідеалу може виявитися утопічною фантазією. Та навіть якщо “безкласовість” недосяжна, головною політичною метою може стати “менша класовість”, що все одно змушує кинути виклик капіталізові.

Кожна з цих тез є спірною й вимагає розгорнутого обґрунтування, але в цій праці я приймаю їх як допущення, що визначають ширший контекст для осмислення концепту класу. Хоч би які завдання був покликаний виконувати концепт класу, в марксистській традиції він мусить полегшити розуміння умов для виконання цієї нормативної програми. Це означає, що концепт має бути пов'язаний із теорією капіталізму, а не просто нерівності й має бути здатний відіграти свою роль у проясненні дилем і можливостей існування егалітарних альтернатив щодо чинних інститутів.

Тож звернімося до розгляду концептуальних компонентів, на підставі яких ми зможемо побудувати відповідну до цієї програми концепцію класу.

Концептуальні компоненти класового аналізу

Окрім іменника “клас” використовують також похідний прикметник “класовий”. У разі іменника можна поставити комусь запитання: “До якого класу, на вашу думку, ви належите?”, і відповіддю може бути, скажімо: “До робітничого класу”. Що стосується прикметника, то слово “класовий” визначає цілий спектр концептів: класові відносини, класова структура, класові положення, класова формація, класові інтереси, класовий конфлікт, класова свідомість. Назагал, як стане ясно з наведеного нижче аналізу, я вважаю, що набагато продуктивніше використовувати саме прикметник. Насправді, як мені видається, коли люди вживають іменник, зазвичай вони говорять еліптично (коротко). Наприклад, вираз на кшталт “робітничий клас” часто є просто скороченням набагато більш громіздкого виразу на кшталт “робітничокласові положення в рамках капіталістичних класових відносин” або, скажімо, “робітничокласові колективні організації у сфері класових конфліктів”. Так чи так, але я зазвичай використовуватиму прикметник, а узагальнений термін “клас” — тільки в разі відсилання до загального концептуального поля, до якого належать усі ці конкретніші терміни.

Отже, щоб закласти засади марксистського класового аналізу, необхідно точно визначити, що ми розуміємо під цим прикметником. У цьому разі засадничими концептами є класові *відносини* і класова *структура*. Решта термінів у концептуальному меню класового аналізу — класовий конфлікт, класові інтереси, класова формація, класова свідомість — набувають значень, похідних від їхнього зв'язку з класовими відносинами та класовою структурою. Це не означає, що суто структурні концепти класу істотніші для всіх проблем класового аналізу. Цілоком може статися й так, що, до прикладу, в разі спроби пояснити варіативність державної політики в капіталістичних суспільствах залежно від часу і місця варіативність класової формації та класової боротьби виявиться важливішою, ніж варіативність класової структури як такої. Проте в концептуальному підґрунті класового ана-

лізу лежить проблема розуміння класових відносин і класової структури, тому тут ми сфокусуємося саме на цьому питанні.

Нижче буде розглянуто вісім кластерів концептуальних питань, важливих для розроблення концепції класу саме в марксистській традиції. <...>

Соціальні відносини виробництва

Будь-яка система виробництва вимагає задіювати цілий спектр активів, ресурсів та чинників виробництва: інструментів, верстатів, землі, сировини, робочої сили, навичок, інформації тощо. У *спеціальних* термінах це використання можна описати як виробничу функцію — безліч різнорідних внесків комбінуються в межах певного процесу, з тим щоб виробити певного різновиду продукт. Так зазвичай розуміють систему виробництва економісти. Також це задіювання можна описати в термінах *соціальних відносин*: люди, які беруть участь у виробництві, мають різного роду права і владні повноваження із застосування внесків і результатів такого застосування. Реальні способи комбінування внесків та їх застосування у виробництві залежать як від особливостей реалізації цих прав і повноважень, так і від суто технічних характеристик виробничої функції. Підсумкова сукупність цих прав і повноважень утворює “соціальні відносини виробництва”.

Важливо не забувати, що ці права і повноваження щодо ресурсів є атрибутами соціальних відносин, а не описом стосунку людей до речей як таких: приміром, якщо хтось має права і повноваження стосовно землі, це визначає його соціальні відносини з іншими людьми щодо використання цієї землі та привласнення плодів продуктивного використання цієї землі. Це означає, що владні відносини, які входять до соціальних відносин виробництва, затримують способи регулювання і контролю діяльності людей, а не просто розподілу низки цінних речей.

Класові відносини як форма відносин виробництва

Коли права і повноваження людей щодо продуктивних ресурсів розподілені нерівно — тобто коли одні люди мають більше прав/повноважень стосовно конкретних різновидів продуктивних ресурсів, ніж інші, — ці відносини можна описати як класові відносини. Наприклад, у капіталістичних суспільствах ми маємо фундаментальне протиставлення власників засобів виробництва і власників робочої сили, оскільки “володіння” є описом прав і повноважень щодо задіяного у виробництві ресурсу.

Такі права і свободи визначаються стосовно володіння або контролю не над речами взагалі, а тільки над ресурсами й активами *як такими, що задіяні у виробництві*. Капіталіст — це не той, хто просто володіє верстатами, а той, хто володіє верстатами, задіює їх у виробничому процесі, наймає власників робочої сили для їх використання, управляє процесом використання верстатів для виробництва речей і привласнює прибуток від використання цих верстатів. Колекціонера верстатів саме по собі володіння ними не робить капіталістом. Відповідно, щоби вважати відносини класовими, нерівності прав і повноважень щодо володіння ресурсом як такого недостатньо. Мають бути також нерівні права і повноваження стосовно привласнення резуль-

татів використання цих ресурсів. У загальному випадку це слід розуміти як привласнення доходів, генерованих із задіяванням вказаного ресурсу.

Варіативність класових відносин

Деякі способи використання терміна “клас” позбавляють міркування про якісно різні *види* класових відносин будь-якого сенсу. Класи визначаються просто певними універсальними категоріями на кшталт “імуці” та “неімуці” (“the haves” and “have nots”). Звісно, завжди може залишатися місце для *кількісної* варіативності — розриви між багатими й бідними можуть бути різними, так само як і розподіл населення між цими категоріями. Проте сама природа класових відносин не залишає теоретичного місця для *якісної* варіативності.

Однією з центральних ідей марксистської традиції є існування багатьох різних типів класових відносин, тому визначення підґрунтя цієї варіативності є надзвичайно важливим. Головна ідея полягає в тому, що різні види класових відносин визначаються різновидами прав і повноважень, втілених у відносинах виробництва. Розгляньмо, наприклад, три види класових відносин, що їх часто виокремлюють у марксистській традиції: *рабовласництво*, *феодалізм* і *капіталізм*. Якщо в рабовласницьких класових відносинах ми говоримо, що рабовласник “володіє” рабом, ми тим самим позначаємо діапазон прав і повноважень, які рабовласник має щодо конкретного використовованого у виробництві ресурсу — людей. У граничному випадку рабовласник має практично абсолютні права власності на раба. При капіталізмі ж, навпаки, володіння іншими людьми заборонене. Людям дозволено мати у приватній власності землю і капітал, проте володіти іншими людьми заборонено. В цьому полягає одне з найбільших досягнень капіталізму: він досяг радикально егалітарного розподілу цього конкретного активу — кожен володіє рівно однією одиницею робочої сили, самим собою.

У цих термінах те, що зазвичай називають “феодалізмом”, можна розглядати як суспільство, в якому феодалні сеньйори та кріпаки мають *спільні* права власності на працю кріпака. Традиційно феодалізм описують як суспільство, в якому селян (кріпаків) примушують частину тижня працювати на землі, якою володіє феодал, а решту тижня вони вільні працювати на землі, на яку мають певного роду звичаєве право власності. По суті, цей обов’язок частину тижня працювати на землі феодала означає, що феодал має права власності на кріпака, що набувають форми права користуватися працею кріпака впродовж визначеного часу. Це володіння не таке абсолютне, як у рабовласника, — звідси вираз “спільне володіння” кріпаком з боку феодала і кріпака. Коли кріпак біжить у місто, намагаючись позбавитися цих повинностей, феодал має право переслідувати його й силоміць повернути назад. По суті, втікаючи з певної землі, кріпак краде дещо належне феодалові: право на частину праці кріпака. Так само, як і власник заводу при капіталізмі матиме право звернутися до поліції для повернення вкрадених робітниками заводських верстатів, феодалний сеньйор має право вдатися до примусу для повернення праці, вкраденої кріпаком з маєтку.

Проблема складності в конкретних класових відносинах

Значна частина риторики класового аналізу, особливо в марксистській традиції, характеризує класові відносини в дуже строгих, спрощених, поляризованих термінах. Класову боротьбу зображують у вигляді битви між буржуазією і пролетаріатом, між феодалами і кріпаками, між рабовласниками і рабами. На абстрактному рівні цей спрощений образ справді фіксує щось фундаментальне стосовно природи класових відносин: вони дійсно, як буде показано нижче, породжують антагонізми інтересів, що лежать у підґрунті відкритих конфліктів. Але водночас цей поляризований образ збиває з пантелику, оскільки в конкретних суспільствах, що існують у конкретному місці в конкретний час, класові стосунки ніколи не бувають настільки простими. Одним із завдань класового аналізу є точне визначення цієї складності та вивчення її наслідків.

Особливо важливими є два різновиди складності. По-перше, у більшості суспільств співіснує безліч різного роду класових відносин, по-різному пов'язаних між собою. Приміром, на американському Півдні до Громадянської війни співіснували рабовласницькі та капіталістичні класові відносини. Конкретна динаміка і суперечності цього суспільства поставали із способів поєднання цих окремих принципів класових відносин. Певні різновиди здольщини, що існували у Сполучених Штатах на початку ХХ століття, містили характерні елементи феодалізму, знову-таки у складному поєднанні з капіталістичними відносинами. Якби ми воліли описати державно-бюрократичну власність на засоби виробництва як таку, що утворює окремий різновид класових відносин, то виявилось б, що багато сьогоденних розвинених капіталістичних суспільств поєднують капіталізм із такого роду етатистськими класовими відносинами. Отже, щоб повною мірою зрозуміти класові відносини реальних суспільств, належить визначити способи поєднання різних форм класових відносин.

По-друге, як ми вже переконалися в перебігу нашого короткого обговорення феодалізму, належні людям права і повноваження стосовно цього ресурсу насправді являють собою складне переплетення прав і повноважень, а не просто одновимірні права власності. Як правило, розмірковуючи про різновиди прав і повноважень щодо різних чинників виробництва, ці права і повноваження сприймають як такі, що мають просту, бінарну структуру: ти або володієш чимось, або ні. У повсякденному слововжитку “володіння”, на перший погляд, має саме такий абсолютний характер: якщо я володію книгою, то можу зробити з нею практично все що завгодно, зокрема спалити, використати як підпору для відкритих дверей, віддати її, продати тощо. Проте насправді навіть володіння звичайними предметами, як правило, набагато складніше. “Власник” має одні права і владні повноваження, інші люди і колективні органи — інші. Візьмемо, для прикладу, верстати на капіталістичному заводі. У загальноприйнятому розумінні, ними “володіють” капіталісти, які є власниками підприємств, у тому сенсі, що вони їх придбали, можуть продати, можуть використати для генерування прибутків і т. ін. Але це не означає, що капіталісти мають абсолютні, беззастережні права та повноваження на використання цих верстатів. Приміром, вони можуть привести ці верстати в дію, тільки якщо вони відповідають певним призначеним дер-

жавою обмеженням з техніки безпеки та забруднень. Якщо завод існує в соціальному середовищі, високою мірою пройнятому профспілками, капіталіст може бути в праві наймати для використання верстатів тільки членів профспілки. По суті, як державне регулювання щодо верстатів, так і профспілкові обмеження на ринку праці означають, що певні виміри прав власності на верстати переходять від капіталіста до колективного агента. Звідси випливає, що абсолютні капіталістичні права власності на засоби виробництва були принаймні частково “соціалізовані”.

Сучасний капіталізм буквально пронизаний такими різновидами складності: урядові обмеження на виробничі практики, представництво профспілок у радах директорів, схеми спільного із працівниками управління, акціонерна участь працівників, делегування повноважень управлінським ієрархіям тощо — усе це різні способи, за допомоги яких права власності й повноваження, втілені в ідеї “володіння засобами виробництва”, піддаються декомпозиції й перерозподіляються. Такий перерозподіл прав і повноважень становить певну форму варіативності класових відносин. Такого роду системи перерозподілених прав і повноважень істотно віддаляють класові відносини від простої, абстрактної форми ідеально поляризованих стосунків. Це не означає, що класові відносини перестають бути *капіталістичними* — базова влада щодо розподілу капіталу і розпорядження прибутками, незважаючи на всі ці зміни, залишається під приватним контролем капіталістів — але це означає, що капіталістичні класові структури можуть істотно різнитися залежно від конкретних чинів розщеплювання, розподілу і рекомбінації цих самих прав і повноважень.

Однією з цілей класового аналізу є розуміння наслідків цих форм варіативності класових відносин. Проте така складність все одно залишається складністю форми класових відносин, а не будь-якого іншого різновиду соціальних відносин, позаяк ці соціальні відносини все одно формуються нерівними правами і повноваженнями людей стосовно економічно значущих активів.

Класові положення

Чимало соціологічних дискусій про клас на практиці стають дискусіями про оптимальний опис класових *положень* (*class locations*) — або деяких еквівалентних позначень на зразок “класових категорій” — а не про класові *відносини* як такі. Неабиякою мірою це спричинено тим, що істотна частка емпіричних досліджень, особливо кількісних, обертається навколо даних, прив’язаних до індивідів, у зв’язку з чим важливо мати змогу визначити положення конкретного індивіда в соціальній структурі. У разі класового аналізу це передбачає приписування їм положення в рамках класових відносин. На практиці будь-яке такого роду завдання вимагає рішення щодо того, які саме критерії застосовувати для диференціації класових положень і “скільки” класових категорій буде створено з використанням цих критеріїв.

Немає нічого поганого в такому застосуванні концепту класу в дослідженнях. Проте, принаймні в марксистській традиції, важливо не випустити з поля зору той факт, що “класові положення” означають соціальні позиції, що їх індивіди посідають усередині конкретного різновиду соціальних

відносин, а не просто деякий атомізований атрибут індивіда. Допущення, з якого виходить ідея соціальних відносин, полягає в тому, що коли людина живе своїм життям у світі, коли вона робить вибір і здійснює ті чи ті дії, ці дії систематично структуруються її стосунками з іншими людьми, котрі також роблять вибір і здійснюють дії. “Соціальне відношення” — це спосіб позначення структурованої за своєю суттю інтерактивної якості людської дії. У конкретному випадку класових відносин головне твердження полягає в тому, що права і повноваження людей стосовно продуктивних ресурсів важливі для структурованої інтерактивної якості людської діяльності. Таким чином, коли ми говоримо про “положення” всередині класових відносин, ми поміщаємо індивідів у такі структуровані схеми взаємодії.

Складність класових відносин

На перший погляд може видаватися, що проблема визначення класових положень розв’язується абсолютно прямолінійно. Спершу дають визначення концепту класових відносин, потім виходячи з цих відносин вибудовують перелік класових положень. За умов капіталізму центральним класовим відношенням є відношення між капіталом і робочою силою, звідки маємо два класові положення: капіталісти і робітники.

Як і в разі обговорення проблеми складності в класових відносинах як таких, у капіталістичних суспільствах для деяких завдань може бути достатньо розрізнити лише два класові положення. Проте є багато інших вартих уваги питань, відповідь на які пов’язана з проблемою класових положень, і тоді така єдина, бінарна модель класових положень виявиться абсолютно неадекватною. Якщо ми хочемо зрозуміти формування суб’єктивного досвіду людей у процесі роботи, або дилеми, що постають перед організаторами профспілок у заводському цеху, або схильність людей до створення різного роду коаліцій у політичних конфліктах, або ж їхні перспективи жити в комфортних матеріальних умовах, то знання про те, хто перед нами — капіталіст чи робітник у рамках поляризованої моделі класових відносин, навряд чи розповість нам усе, про що ми хотіли б дізнатися.

Зіткнувшись із цією пояснювальною неадекватністю моделі, що містить два положення, ми постаємо перед вибором із двох головних варіантів. Перший передбачає збереження простої моделі з двома положеннями (що часто зветься “двокласовою моделлю”) і подальше привнесення до аналізу додаткових ускладнень, не потрактовуваних як ускладнення *класових* положень як таких. Таким чином, наприклад, щоб зрозуміти формування суб’єктивного досвіду людей у процесі роботи, можна ввести низку конкретних варіацій умов праці (міра автономності, пильність нагляду, рівень відповідальності, когнітивна складність завдань, потрібні для роботи фізичні зусилля, перспективи кар’єрного росту тощо), релевантних для розуміння пов’язаного з роботою досвіду. Згодом вони сприйматимуться як джерела варіативності досвіду людей, що посідають робітничокласові положення всередині класових відносин, де робітничокласові положення визначаються у простих бінарних термінах моделі з двома положеннями. Або ж можна взяти до уваги, що деякі з варіацій “в умовах праці” насправді є варіаціями конкретних способів локалізації людей усередині класових відносин. Приміром, рівень

владних повноважень над іншими працівниками можна розглядати як відображення специфічної форми розподілу прав і влади стосовно процесу виробництва. <...>

Фокус у тому, щоб ввести складність в аналіз класових положень систематичним і строгим чином, а не розглядаючи складність як довільну і хаотичну. Це означає необхідність спробувати зрозуміти принципи, згідно з якими генерується складність, а потім визначити, що виходить з цих принципів стосовно проблеми локалізації людей усередині класових відносин. Найважливішими для класового аналізу мені видаються п'ять джерел такої складності :

1. Складність положень, що виникає зі складності *всередині* самих відносин: поділ прав і повноважень класових відносин.
2. Складність розподілу окремих осіб за положеннями: посідання декількох класових положень одночасно.
3. Складність часових аспектів положень: кар'єри vs осередки.
4. Страти всередині відносин.
5. Сім'ї та класові відносини.

Поділ прав і повноважень. Якщо права і повноваження, що асоціюються з класовими відносинами, насправді є складними зв'язками розкладуваних на частини прав і повноважень, вони потенційно можуть бути частково поділеними й реорганізованими у складні способи. Це може породжувати класові положення, які я називаю “суперечливими положеннями всередині класових відносин” (“contradictory locations within class relations”)¹. Наприклад, менеджерів у корпораціях можна розглядати як таких, що використовують на практиці деякі з повноважень, зумовлених капіталом: наймати та звільняти працівників, приймати рішення щодо нових технологій та змін у робочому процесі й т. ін., і під цим кутом зору вони посідають капіталістичне положення всередині класових відносин капіталізму. З іншого боку, вони не можуть продати завод і конвертувати цінність активів в особисте споживання, і їх можуть звільнити з роботи, якщо власники ними не задоволені. У цьому ракурсі вони посідають робітничокласове положення всередині класових відносин. Таким чином, у підґрунті цієї аналітичної стратегії розуміння класового характеру менеджерів лежить допущення, що специфічна система прав і повноважень стосовно продуктивних ресурсів, поєднаних у цьому положенні, визначає сукупність реальних і значущих каузальних процесів.

Інший випадок, який можна вважати різновидом “суперечливих положень”, корениться в тих способах, за допомоги яких носії різного роду навичок і компетенцій наділяються дієвими правами та повноваженнями щодо багатьох аспектів їхньої праці. Зокрема, це справедливо для найманих професіоналів, чий контроль над умовами своєї праці становить окрему форму трудових відносин з їхніми роботодавцями, проте деякі аспекти таких по-

---

¹ Огляд розроблення цієї концепції наведено у: (Wright 1985, Ch. 2; Wright *et al.* 1989, Ch. 1).

вноважних трудових відносин характерні також для багатьох висококваліфікованих непрофесійних видів робіт.

Визначення класових положень людей. Індивіди можуть працювати одразу на двох роботах, що мають різне положення всередині соціальних відносин виробництва: людина може бути менеджером або рядовим співробітником у фірмі й самозайнятою на другій роботі. По суті, така людина посідає одночасно два класові положення. Заводський робітник, що ночами підробляє як самозайнятий тесляр, має складніше положення в рамках класових відносин, ніж заводський робітник, позбавлений підробітків. Понад те, деякі люди, що посідають робітничокласові положення, в капіталістичній фірмі можуть одночасно володіти акціями (або тієї фірми, в якій працюють, або якихось інших фірм) і, таким чином, мати, нехай обмеженою мірою, ще й капіталістичне положення. Рядові співробітники фірм з реальною ESOP (Employee Stock Ownership Plan (англ.) — програма участі службовців у прибутках компанії) не перестають *посідати* робітничокласові положення всередині класових відносин капіталізму, проте вони вже не посідають *тільки* ці положення: вони посідають одночасно два класові положення.

Часовий характер положень. Деякі робочі місця утворюють частину кар'єрної траєкторії — послідовності впорядкованої зміни робочих місць із часом, — в якій є істотна ймовірність зміни класового характеру цих самих робочих місць у часі. Для прикладу, в деяких схемах організації праці більшість менеджерів розпочинають роботу з неуправлінських посад, маючи усі підстави чекати після свого роду учнівства на цеховому рівні переходу на менеджерські посади й подальшого просування вгору в управлінській ієрархії. Хоча певний час вони можуть працювати пліч-о-пліч із простими робітниками, їхні “робочі місця” від самого початку пов'язані з управлінською кар'єрою. Чому це має бути важливо для розуміння класового характеру таких робочих місць? Це важливо, оскільки і інтереси, і досвід людей на таких робочих місцях істотно залежать від пов'язаного з їхніми робочими місцями очікуваного майбутнього. Це означає, що положенню всередині класових відносин людей, які перебувають на таких кар'єрних сходах, властиво те, що можна назвати часовою складністю. Ба більше, оскільки майбутнє завжди деякою мірою невизначене, часовий вимір класових положень також означає, що положенню індивіда всередині класових відносин може бути властива певна міра часової *невизначеності* чи *непевності*.

Страти і класові положення. Якщо класові відносини визначаються правами та повноваженнями людей щодо продуктивних ресурсів та економічної діяльності, то виникає ще одне джерело складності в межах класових положень, пов'язане з обсягом ресурсів і сферою діяльності, на які поширюються дані права та повноваження. Існують капіталісти, які володіють великими обсягами капіталу і контролюють його і на яких працюють тисячі робітників по всьому світові, і капіталісти, на яких працює невелика кількість людей, зосереджених в одному місці. У термінах відносин обидві ці групи є “капіталістами”, проте в плані обсягу наявної у них влади їх розділяє величезна прірва. Люди, що посідають робітничокласові положення, розрізняються своїми навичками та пов'язаними з ними “ринковими можливостями” (“market capacity”) — здатністю впливати на заробітну плату на

ринку праці. Якщо їхні навички досить рідкісні, вони навіть можуть отримувати заробітну плату з істотною “рентною” складовою. І кваліфіковані, і некваліфіковані робітники посідають робітничокласові положення, оскільки, не володіючи засобами виробництва і не контролюючи їх, змушені продавати свою робочу силу, щоб заробити собі на прожиток, проте вони розрізняються за обсягом одного конкретного ресурсу — навичок. Такого роду кількісну варіативність серед людей, що посідають подібні за відносинами положення, можна вважати стратами всередині класових положень.

Сім’ї і класові положення. Люди пов’язані з класовими відносинами не лише через пряму участь у контролі й використанні продуктивних ресурсів, а й через інші різновиди соціальних відносин, першою чергою сімейні та родинно-споріднені. Класовим “положенням” людей ми переймаємося, позаяк упевнені, що їхні досвід, інтереси та вибори за допомоги різноманітних механізмів зумовлюватимуться тим, як їхні життя перетинаються із класовими відносинами. Якщо ви перебуваєте у шлюбі з капіталістом, то цей факт частково впливатиме на ваші інтереси й вибори незалежно від того, чим ви самі займаєтеся. І цей факт — це факт вашого “положення”. Цей конкретний вимір проблеми класових положень можна назвати “опосередкованими положеннями всередині класових відносин”. Опосередковані положення мають особливе значення для розуміння класових положень дітей, пенсіонерів, домогосподарок і людей у домогосподарствах із двома годувальниками. Опосередковані положення привносять до класового аналізу додаткову складність у тих випадках, коли безпосередні класові положення індивідів, що визначаються на підставі їхніх власних робочих місць, і їхні опосередковані класові положення відрізняються. Саме таке має місце в разі, скажімо, жінки-друкарки в офісі, яка перебуває у шлюбі з корпоративним менеджером. Мірою збільшення частки заміжніх жінок у царині оплачуваної найманої праці та кількості часу, який вони проводять у складі робочої сили, існування таких “міжкласових домогосподарств”, як їх іноді називають, стає дедалі яскравіше вираженою формою складності в межах класових положень¹.

Ці типи складностей у визначенні класових положень проблематизують звичайні міркування про клас. Люди часто порушують питання: “Скільки всього існує класів?” Наприклад, мої власні праці, присвячені класовій структурі, описували як такі, що пропонують “12-класову модель”, позаяк у деяких своїх дослідженнях я збудував 12-категорійну класову змінну для вивчення таких речей, як класова свідомість чи класова мобільність. У рамках моделі, пропонованої мною тут, такого роду питання мені видаються неслухними. Класове “положення” не є “класом *як таким*”; це положення-в-рамках-відносин. Відповідно, кількість таких положень в аналізі класової структури залежить від того, наскільки детальний опис потрібний з огляду на нагальні для нас у певний момент цілі. <...>

---

¹ У 1980-х роках у США визначенню міжкласового домогосподарства відповідали близько третини сімей із двома годувальниками, тобто до таких домогосподарств належали приблизно 12% дорослого населення. Див.: (Wright 1997, pp. 226–227).

Макро- і мікрокласовий аналіз

Класовий аналіз охоплює як макро-, так і мікрорівень аналізу. Головним концептом макрокласового аналізу є *класова структура*. Усю сукупність класових відносин у цій одиниці аналізу можна назвати “класовою структурою” цієї одиниці аналізу. Отже, можна розмірковувати про класову структуру фірми, міста, країни, можливо, навіть світу. Традиційно для визначення класової структури одиницею аналізу головним чином виступала національна держава. Частково це виправдано важливістю держави як інституту забезпечення правозастосування щодо засадничих прав і повноважень стосовно активів, що становлять матерію класових відносин. Проте залежно від розглядуваної проблеми можна використовувати й інші одиниці аналізу.

Макрорівень класового аналізу концентрується на впливі класових структур на одиницю аналізу, в межах якої вони визначаються. Наприклад, аналіз того, як міжнародна мобільність капіталу обмежує вибір політики, здійснюваної країнами, є макрорівневим дослідженням впливу на держави конкретного різновиду класової структури. Аналіз того, як концентрація або дисперсія володіння капіталом у конкретній галузі впливає на умови для організації профспілок, буде макрорівневим дослідженням класової формації.

Мікрорівень класового аналізу покликаний пояснити способи впливу класу на індивідів. У його підґрунті лежить аналіз впливів класових положень на різні аспекти життя індивідів. Прикладами класового аналізу мікрорівня є аналіз стратегії некваліфікованих робітників на ринку праці, впливу технологічних змін на класову свідомість або ж політичних внесків керівників корпорацій.

Мікро- і макрорівні класового аналізу пов'язані між собою дуже складним чином. З одного боку, класові структури — це не безтілесні сутності, що генерують макрорівневі впливи незалежно від дій та виборів індивідів: у макропроцесів є мікропідстави. З іншого боку, мікропроцеси, через які положення індивідів у класових відносинах формують їхні можливості, свідомість і дії, відбуваються в макроконтекстах, що справляють вагомий вплив на способи здійснення цих мікропроцесів: мікропроцеси опосередковуються макроконтекстами. Класовий аналіз, як і будь-який соціологічний аналіз, покликаний зрозуміти і мікро-, і макрорівні, а також їхню взаємодію.

Класова “агентність”

Усі питання, до яких ми досі зверталися, були суто *структурними* за своїм характером. Тобто ми досліджували природу соціальних відносин, усередині яких живуть і діють люди, і з'ясували, як їх потлумачувати у класових термінах, проте мало що сказали про дію як таку. Врешті-решт, марксистський класовий аналіз стосується умов і процесу соціальних змін, тому нам потрібний набір категорій, у термінах яких можна описати дії людей, що відтворюють і трансформують ці соціальні відносини. Особливо відповідають цій меті п'ять концептів: класові інтереси, класова свідомість, класові практики, класові формації та класова боротьба.

- Класові *інтереси*: матеріальні інтереси людей, зумовлені їхнім положенням-у-рамках-класових-відносин. “Матеріальні інтереси” вклю-

чають цілий діапазон аспектів: життєві стандарти, умови праці, дозвілля, матеріальна захищеність та інше. Описати інтереси людей стосовно цих речей як “класові” інтереси — означає сказати, що можливості та компроміси людей у перебігу реалізації цих інтересів структуровані їхніми класовими положеннями. Опис цих інтересів забезпечує ключовий теоретичний місток між описом класових відносин і діями індивідів у рамках цих відносин.

- Класова свідомість: суб’єктивне усвідомлення людьми своїх класових інтересів та умов їх просування.
- Класові практики: різновиди діяльності, до яких залучаються індивіди як окремі особи або як члени спільнот для реалізації своїх класових інтересів.
- Класові формації: спільноти, формовані людьми для полегшення реалізації своїх класових інтересів. Вони варіюють від високо самосвідомих організацій для просування інтересів на зразок профспілок, політичних партій та асоціацій роботодавців до менш формальних спільнот на зразок соціальних мереж і співтовариств.
- Класова боротьба: конфлікти між практиками індивідів і спільнот у процесі просування ними антагоністичних класових інтересів. Такі конфлікти варіюють від стратегій окремих робітників на робочому місці для полегшення праці до конфліктів між високорганізованими спільнотами робітників і капіталістів за розподіл прав і повноважень у рамках виробництва.

Пояснювальні домагання: фундаментальна метатеза класового аналізу

Фундаментальна метатеза класового аналізу полягає в тому, що клас (тобто класові відносини, класові положення і класова структура) у викладеному вище розумінні має систематичні й істотні наслідки як для життів індивідів, так і для функціонування інститутів. Як таке собі гасло можна проголосити: “клас має значення” (“class counts”). На мікрорівні реальні наслідки для життя людини мають такі обставини: продає чи не продає вона свою робочу силу на ринку праці, має чи не має влади вказувати іншим, як діяти у процесі роботи, володіє чи не володіє великими обсягами капіталу, має чи не має юридично підтверженого атестата тощо. На макрорівні на функціонування різноманітних інститутів впливає таке: чи існує висока концентрація прав на розподіл і використання засобів виробництва в руках небагатьох, привласнюються деякі з цих прав державною владою чи залишаються в приватних руках, чи наявні істотні бар’єри для придбання різних типів активів людьми, що не мають їх, тощо. Таким чином, кажучи “клас має значення”, ми стверджуємо, що розподіл прав і повноважень стосовно базових продуктивних ресурсів суспільства має істотні систематичні наслідки як на мікро-, так і на макрорівні соціального аналізу.

У підґрунті такого роду тверджень маємо відносно просту пару конкретніших суджень про дію класових відносин на мікрорівень життя індивідів:

Судження 1: Те, що ти маєш, визначає те, що ти отримувеш.

Судження 2: Те, що ти маєш, визначає, що ти повинен зробити, щоб отримати те, що ти отримуєш.

Перше судження заторкує передусім розподіл *доходу*. Таким чином, класовий аналіз стверджує, що права і повноваження людей стосовно продуктивних активів є систематичними та суттєвими детермінантами їхнього рівня життя: *те, що ти маєш, визначає те, що ти отримуєш*. Другий із цих каузальних процесів стосується насамперед розподілу економічної *діяльності*. Знову-таки, теза класового аналізу полягає в тому, що права і повноваження щодо продуктивних активів є систематичними та суттєвими детермінантами стратегій і практик, використовуваних людьми з метою отримання доходів: чи мусять вони оббивати пороги у пошуках роботи; чи приймають вони рішення про розподіл інвестицій по всьому світові; чи доводиться їм переживати з приводу виплати відсотків за банківські позики для підтримання на плаву своєї ферми. *Те, що ти маєш, визначає, що ти повинен зробити, щоб отримати те, що ти отримуєш*. Інші типи пов'язаних із класом наслідків — патерни голосування, установки, формування кола друзів, стан здоров'я і т. ін. — вторинні наслідки цих двох первинних процесів. Приміром, коли класові аналітики стверджують, що класові положення допомагають пояснити результати голосування, зазвичай це зумовлюється їхньою впевненістю в тому, що класові положення формують можливості для рівня життя людей, і ці можливості впливають на політичні преференції, або ж їхньою впевненістю в тому, що класове положення впливає на життєвий досвід людей у межах їхньої роботи (тобто досвід, генерований їхньою трудовою діяльністю), а це, своєю чергою, впливає на преференції.

Ці твердження нетривіальні. Наприклад, може статися, що розподіл прав і повноважень індивідів стосовно продуктивних активів відносно слабо або взагалі ніяк не пов'язаний з їхніми доходами чи економічною діяльністю. Припустімо, що держава загального добробуту забезпечує всім універсальний базовий дохід, достатній для підтримання пристойного рівня життя. У такому суспільстві те, що люди отримують, буде значною мірою, хоча й не цілковито, незалежним від того, чим вони володіють. Аналогічно, якщо світ перетвориться на свого роду постійну лотерею, де не буде практично ніякої стабільності розподілу активів ані всередині одного покоління, ані між ними, то навіть за умови, що стосунок до таких активів буде у *статистиці* досить істотним для рівня доходів, усе це даватиме привід говорити, що клас не надто важливий. Або, припустімо, головним детермінантом того, що ви повинні зробити, щоб отримати щось, є раса, стать чи віросповідання, а володіння економічно релевантними активами відіграє маргінальну роль для пояснення вашої економічної діяльності чи життєвих умов. Знову-таки, в такому суспільстві клас може не мати великого пояснювального значення (якщо, звісно, стать чи раса не впливають на ці результати переважно через розподіл людей за класовими положеннями залежно від їхніх раси та статі). Сам по собі факт наявності нерівності доходів чи домінування й субординації у процесі роботи не є доказом того, що клас має значення; для цього необхідно показати, що права та повноваження людей стосовно продуктивних активів справляють систематичний вплив на ці феномени.

Марксистський класовий аналіз

Як сформульовано вище, в пояснювальних домаганнях класового аналізу немає нічого суто марксистського. Вирази “що люди отримують” і “що люди повинні робити, щоб отримати те, що вони отримують” звучать практично як “життєві шанси”. Класові аналітики-веберіанці сказали б практично те саме. Власне з цієї причини марксистський і веберіанський концепти класу дуже схожі (хоча в контексті широких теоретичних моделей, у яких фігурують ці концепти, або приписуваних класові пояснювальних можливостей схожості значно менше).

Суто марксистським класовий аналіз робить пояснення конкретних механізмів, які вважаються джерелами цих двох різновидів наслідків. Зasadничим концептом у цьому випадку є *експлуатація*. Це концептуальний елемент, що зв'язує марксистський концепт класу з виразно марксистською програмою класового аналізу.

Експлуатація — складний і проблематичний концепт. Він покликаний позначити певну форму взаємозалежності матеріальних інтересів людей, а саме ситуацію, що відповідає трьом критеріям:

(1) *Принцип зворотної взаємозалежності добробуту*: Матеріальний добробут експлуататорів каузально залежить від погіршення матеріального добробуту експлуатованих. Це означає, що інтереси акторів у рамках таких відносин не просто *різні*, але *антагоністичні*: реалізація інтересів експлуататорів негативно позначається на експлуатованих.

(2) *Принцип виключення*: Та сама зворотна взаємозалежність добробуту експлуататорів і експлуатованих визначається виключенням доступу експлуатованих до певних продуктивних ресурсів.

(3) *Принцип привласнення*: Виключення створює матеріальні привілеї для експлуататорів, дозволяючи їм привласнювати трудові зусилля експлуатованих.

Таким чином, експлуатація є діагнозом процесу, в перебігу якого нерівності доходів генеруються нерівностями прав і повноважень стосовно продуктивних ресурсів: нерівності виникають, принаймні частково, на підставі тих способів, що дають змогу експлуататорам з огляду на їхні виняткові права та владу над ресурсами привласнювати надлишок, створюваний трудовими зусиллями експлуатованих.

У разі дотримання тільки перших двох принципів може існувати те, що припустимо назвати *неексплуаторським економічним пригнобленням*, але не експлуатацією. В разі неексплуаторського економічного гноблення добробут привілейованої групи забезпечується за рахунок знедолених, і сам цей зворотний взаємозв'язок ґрунтується на володінні та контролі над економічними ресурсами. Проте в разі неексплуаторського пригноблення не відбувається привласнення трудових зусиль чи передання плодів праці від однієї групи до іншої.

Ключовим наслідком відмінності між цими двома типами нерівності є те, що за неексплуаторського економічного пригноблення привілейована соціальна категорія сама по собі *не має потреби* в категорії виключених. Хоча благополуччя привілейованих і в цьому випадку залежить від принци-

пу виключення, постійної взаємозалежності їхніх діяльностей немає. У разі ж експлуатації експлуататори активно потребують експлуатованих: добробут експлуататорів залежить від трудових зусиль експлуатованих. Розгляньмо, приміром, відмінності у ставленні європейських колоністів до корінних народів Північної Америки та Південної Африки. В обох випадках матеріальний добробут білих поселенців забезпечувався завдяки виключенню доступу корінних жителів до землі. Відповідно, мав місце причинно-наслідковий зв'язок між добробутом колоністів і утисками корінних народів, і цей зв'язок зосереджувався в контролі над ресурсами. Проте ці ситуації різко різняться за третім критерієм. У Південній Африці колоністи значною мірою залежали від трудових зусиль корінного населення, спершу як фермерів-орендарів і сільгоспробітників, а пізніше — як шахтарів. У Північній Америці європейські колоністи не залежали від праці корінних американців. Це означало, що в Північній Америці білі поселенці мали змогу у відповідь на опір корінних американців замість виключення доступу їх до землі застосувати стратегію геноциду. У ХІХ столітті в Америці була популярною огидна за своєю аморальністю приказка, що відбиває реалії неексплуаторського економічного пригноблення корінних американців: “Хороший індіанець — мертвий індіанець”. А ось приказок на кшталт “Хороший робітник — мертвий робітник” не існує, і зовсім не випадково. Можна сказати: “Хороший робітник — покірний робітник”, але аж ніяк не “мертвий робітник”. Експлуатація, в якомусь розумінні, накладає на експлуататорів певні обмеження, що й увиразнилося в контрасті між долею корінних народів Північної Америки і Південної Африки.

Ця глибока взаємозалежність робить експлуатацію особливо вибухонебезпечною формою соціальних відносин із двох причин: по-перше, експлуатація є соціальними відносинами, що протиставляють інтереси однієї групи інтересам іншої й одночасно вимагають постійної взаємодії між ними; по-друге, вона забезпечує експлуатованій групі реальну форму влади для протистояння інтересам експлуататорів. Це важливий момент. Експлуатація залежить від привласнення трудових зусиль. Оскільки люди є не роботами, а є агентами, наділеними свідомістю, вони завжди певною мірою зберігають реальний контроль над витрачанням своїх зусиль. Таким чином, вилучення трудових зусиль у рамках експлуаторських відносин завжди є відносно проблематичним і ризикованим процесом, що вимагає для його відтворення дієвих інституційних механізмів. Ці механізми можуть даватися в копійчину для експлуататорів, змусивши їх витрачатися на контроль, нагляд, моніторинг, санкції тощо. Здатність змусити експлуататорів нести всі ці витрати і становить свого роду владу, що належить експлуатованим.

Експлуатація, згідно з викладеним тут визначенням, тісно пов'язана з проблемою *домінування*, тобто соціальних відносин, у яких діяльність однієї людини управляється і контролюється іншою людиною. Домінування втілюється, по-перше, у принципі виключення: “володіння” ресурсом дає одній людині владу перешкоджати використанню його іншими людьми. Яскравим прикладом такої форми домінування є влада роботодавців наймати та звільняти працівників. Проте здебільшого домінування має місце у поєднанні з принципом привласнення, оскільки привласнення трудових зу-

силь експлуатованих звичайно вимагає безпосередніх форм субординації, першою чергою в перебігу трудового процесу, у формі керівництва, спостереження, погроз і т. ін. Поєднання експлуатації з домінуванням визначає головні риси структурованих взаємодій у рамках класових відносин.

У веберіанському класовому аналізі, так само як і в марксистському, права і повноваження індивідів стосовно виробничих активів визначають матеріальний базис класових відносин. Проте для класового аналізу, ґрунтованого на працях Вебера, ці права і повноваження важливі головним чином під кутом зору властивих їм способів формування *життєвих шансів*, насамперед шансів у межах ринкових обмінів, а не способів структуризації патернів експлуатації та домінування. Контроль над ресурсами впливає на силу переговорної позиції у процесах обміну, що, своєю чергою, впливає на результати таких обмінів, особливо на доходи. Експлуатація і домінування не є центральними предметами веберіанської аргументації.

З цього випливає протиставлення марксистської й веберіанської моделей класового аналізу. <...> Обидві вони істотно відрізняються від простих ґрадаційних описів класу, в яких сам клас безпосередньо ідентифікується в контексті нерівностей доходів, оскільки і той і той розпочинають із проблеми соціальних відносин, що визначають доступ людей до економічних ресурсів. Таким чином, в якомусь сенсі марксистське і веберіанське визначення класових відносин у капіталістичному суспільстві мають спільний операційний критерій. А ось де вони відрізняються, то це в теоретичному розробленні та визначенні наслідків, що випливають із цього загального набору критеріїв: марксистська модель розглядає дві систематично генеровані цими відносинами каузальні залежності — перша реалізується через ринкові обміни, а друга — через самий процес виробництва, тоді як веберіанська модель відстежує тільки одну каузальну залежність; опріч того, марксистська модель розглядає механізми цих каузальних залежностей у термінах експлуатації й домінування, а також сили переговорної позиції у межах обміну, тоді як веберіанська модель має справу лише з переговорами у перебігу обміну. Таким чином, в деякому розумінні веберіанська модель класового аналізу вбудовується в марксистську модель.

Ця вбудованість веберіанської концепції класу в марксистську означає, що в ракурсі певних питань між марксистським і веберіанським аналізом немає майже ніякої практичної різниці. Це особливо справедливо для мікропитань про вплив класу на життя індивідів. Тобто, якщо ви, приміром, хочете пояснити, яким чином класове положення впливає на рівень життя людей, використовуваний у цьому аналізі концепт класових положень зовсім не обов'язково має різнитися у рамках марксистського і веберіанського підходів. Обидва трактують соціальні відносини з приводу доходогенерувальних активів, особливо капіталу і навичок, як центральні для визначення класових положень¹.

Безумовно, будь-який веберіанець може включити в конкретне соціологічне дослідження аналіз домінування та експлуатації на підставі класу.

---

¹ Звісно, операційні критерії, що їх приймають ті чи ті дослідники, стикаючись із неминучою складністю здійснення прагматичного вибору, можуть різнитися. <...>

Однією з привабливих рис веберіанської аналітичної моделі є те, що вона абсолютно не забороняє залучати до розгляду додаткові каузальні процеси. Проте таке залучення означає привнесення до веберіанської моделі марксистських тем; сама по собі модель не передбачає будь-якої специфічної важливості цих питань. Якимось в одній зі своїх книг із класової теорії Френк Паркін дотепно завважив, що “всередині всякого неомарксиста сидить веберіанець, що відчайдушно рветься на волю”. З наведеної тут аргументації випливає комплементарне твердження, що “всередині всякого лівого неовеберіанця сидить марксист, що відчайдушно намагається залишитися непоміченим”.

Зиски:

які переваги марксистської стратегії класового аналізу?

Експлуатація і домінування — нормативно навантажені терміни. Описуючи класові відносини в такий спосіб, ми підписуємося під егалітарною критикою цих відносин. Для прибічників радикально егалітарного бачення марксистської традиції це плюс, але ж явно не всі зацікавлені дослідженням класів у капіталістичному суспільстві пристають до радикального егалітаризму марксистської нормативної програми. Що як хтось переконаний, мовляв, емансипаційні/визвольні перетворення капіталізму, за всієї їхньої моральної привабливості, — ніщо інше, як утопічні фантазії? Або ж, що навіть критичніше, раптом хтось переконаний, що капіталізм не є суто пригнобленням? Якщо хтось відкидає значущість марксистської нормативної програми, чи означає це повне відкидання разом і марксистської концептуалізації класу? Я іншої думки. З огляду на декілька причин розроблення концепції класу в термінах експлуатації та домінування саме по собі приносить теоретичні зиски, що виходять за межі специфічної нормативної програми марксистського класового аналізу:

1. *Зв'язок обміну з виробництвом.* Марксистська логіка класового аналізу передбачає існування тісного зв'язку між способами організації соціальних відносин у рамках обміну і виробництва. Це сутнісний момент, а не питання дефініції: соціальні відносини, що зорганізують права і повноваження індивідів стосовно продуктивних ресурсів, систематично формують їхні положення як у відносинах обміну, так і власне у процесі виробництва. Це, зрозуміло, не означає, що не існує незалежної варіативності обміну і виробництва, проте передбачає, що така варіативність структурована класовими відносинами.

2. *Конфлікт.* Одне зі стандартних тверджень стосовно марксистського аналізу зводиться до того, що він виводить на перший план конфлікт усередині класових відносин. Справді, в підручниках соціології марксизм традиційно розглядають як різновид “теорії конфліктів”. Проте ця характеристика не зовсім точна, бо конфлікт, поза всяким сумнівом, є визначальною рисою також і веберіанських поглядів на клас. Відмітною рисою марксистського бачення класових відносин у цих термінах є не те, що в ньому класовому конфліктові надають великого значення, а те, що конфлікт розуміють як генерований *невіддільними властивостями цих відносин*, а не просто яки-

мись імовірними чинниками. Експлуатація визначає структуру взаємозалежних антагоністичних інтересів, в якій просування інтересів експлуаторів залежить від їхньої здатності упосліджувати експлуатованих. Тут антагонізм інтересів сильніший, ніж за умов простої конкуренції, і саме на цьому ґрунтується чітке завбачення марксистського класового аналізу, що класові системи будуть пронизані конфліктами.

3. *Влада.* Ключовим для марксистської побудови класового аналізу є не просто твердження, що класові відносини генерують глибоко антагоністичні інтереси, а те, що вони також дають людям, які посідають підпорядковані класові положення, певні форми влади для боротьби за свої інтереси. Як уже зазначалося, позаяк експлуатація спирається на вилучення трудових зусиль і позаяк люди завжди зберігають деякий рівень контролю над витрачанням своїх зусиль, вони завжди можуть протиставити експлуаторам свою здатність чинити опір експлуатації. Це — ключова форма влади. Це відбивається в комплексних контрстратегіях, до яких класи-експлуатори змушені вдаватися, розробляючи засоби контролю, нагляду, моніторингу і застосування санкцій. Суто завдяки цій непозбутній здатності до опору — формі соціальної влади, вкоріненій у взаємозалежностях експлуатації, — класам-експлуаторам доводиться виділяти частину власних ресурсів на забезпечення своєї можливості привласнювати трудові зусилля.

4. *Примус і згода.* Марксистський класовий аналіз містить рудименти того, що можна назвати ендегенною теорією формування згоди. Аргументація головним чином має такий вигляд: вилучення трудових зусиль у системах експлуатації дорого вартує класам-експлуаторам з огляду на невіддільну здатність людей чинити опір експлуатації. Системи експлуатації на суто примусових засадах частенько неоптимальні, позаяк є дуже багато умов, що дають змогу робітникам надзвичайно легко утриматися від старанного докладання трудових зусиль. Отже, класи-експлуатори будуть схильні шукати способи зниження цих витрат. Один зі способів зниження накладних витрат на вилучення трудових зусиль — вживати таких заходів, щоб домогтися активної згоди експлуатованих: від розвитку внутрішніх ринків праці, що зміцнюють прихильність і лояльність робітників до фірм, у яких вони працюють, до підтримки ідеологічних платформ, що проголошують практичну і моральну прийнятність капіталістичних інститутів. Проте ці практики досягнення згоди також пов'язані з витратами, тому системи експлуатації можна розглядати як постійно приречені на компроміси між примусом і згодою як механізми вилучення трудових зусиль.

З цієї аргументації випливає специфічне пророцтво, що стосується різновидів ідеологій, що з найбільшою ймовірністю виникають в умовах, з одного боку, експлуаторських класових відносин, а з іншого — неексплуаторського пригноблення. У разі неексплуаторського пригноблення відсутня залежність групи пригноблювачів від вилучення трудових зусиль пригноблених, а тому практично немає потреби в досягненні їхньої активної згоди. Відповідно, вможливаються суто репресивні реакції на опір — зокрема, в деяких історичних обставинах, геноцидні репресії. У такій ситуації головною ідеологічною проблемою, найімовірніше, будуть моральні вагання всередині групи гнобителів, і звідси, мабуть, розвиватимуться

ідеології, що реабілітують ці репресії в очах *пригноблених*, але не пригноблених. Гасло “хороший індіанець — мертвий індіанець” призначалося для вух білих колоністів, а не корінних американців. Поряд із тим у рамках експлуаторських класових відносин через необхідність співпраці з експлуатованими, ідеології більш схильні брати до уваги проблему досягнення згоди, внаслідок чого їм доводиться так чи так інкорпорувати інтереси експлуатованої групи.

5. *Історичний/порівняльний аналіз*. У початковому своєму вигляді марксистський класовий аналіз за задумом поставав як складова всеосяжної теорії епохальної структури та історичної траєкторії соціальних змін. Але навіть якщо відкинути історичний матеріалізм, марксистська стратегія класового аналізу, ґрунтована на експлуатації, все одно надає багате меню концепцій для історичного і порівняльного аналізу. Певні різновиди класових відносин визначаються конкретними механізмами, за допомоги яких здійснюється експлуатація, і з цих відмінностей, своєю чергою, випливають різні проблеми, що стоять перед класами-експлуаторами в плані відтворення їхньої класової переваги, і різні можливості експлуатованих класів чинити цьому опір. Різновиди цих механізмів і конкретних способів їх поєднання в конкретних суспільствах дають аналітично сильну програму порівняльних досліджень.

Усе перелічене вище пояснює, чому концепція класу, що сягає своїм корінням, з одного боку, зв'язку між соціальними відносинами виробництва, а з іншого — експлуатації та домінування, має становити соціологічний інтерес. Проте найбільш фундаментальна перевага використання цих концептуальних підстав полягає в тому, що вони дають змогу привнести до класового аналізу моральну критику. Характеристика механізмів, що лежать у підґрунті класових відносин, у термінах експлуатації й домінування, фокусує увагу на моральних підтекстах класового аналізу. Експлуатація і домінування показують, яким чином ці стосунки обертаються пригнобленням і породжують утиски, а не просто нерівності. Отже, класовий аналіз може функціонувати як частина не просто наукової теорії інтересів і конфліктів, але й визвольної теорії альтернатив і соціальної справедливості. Навіть якщо соціалізм зник з історичного порядку денного, ідея протистояння експлуаторській логіці капіталізму нікуди не поділася.

*Переклад з англійської ОЛЕНИ СИМОНЧУК,
кандидата соціологічних наук,
старшого наукового співробітника відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України*

Джерела / References

Burawoy, Michael, and Erik Olin Wright, 2001 “Sociological Marxism,” pp. 459-86 in *Handbook of Sociological Theory*, edited by Jonathan Turner, New York, Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Carchedi, Guglielmo, 1977 *The Economic Identification of Social Classes*, London, Routledge and Kegan Paul.

Cohen, G. A., 1978 *Karl Marx's Theory of History: A Defense*, Princeton, NJ, Princeton University Press.

Cohen, G. A., 1995 *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Poulantzas, Nicos, 1974 *Classes in Contemporary Capitalism*, London, Verso.

Poulantzas, Nicos, 1975 *Classes in Contemporary Capitalism*, London, New Left Books.

Resnick, Stephen, and Richard Wolff, 1987 *Knowledge and Class*, Chicago, The University of Chicago Press.

Swift, Adam, 2001 *Equality, Freedom and Community*, Cambridge, UK, Polity.

Wright, Erik Olin, 1978 *Class, Crisis and the State*, London, New Left Books.

Wright, Erik Olin, 1985 *Classes*, London, New Left Books/Verso.

Wright, Erik Olin, 1997 *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Wright, Erik Olin, 2000 "Working-Class Power, Capitalist-Class Interests and Class Compromise," *American Journal of Sociology* 105:4 (January), pp. 957-1,002.

Wright, Erik Olin, Andrew Levine, and Elliott Sober, 1993 *Reconstructing Marxism*, London, Verso.

Wright, Erik Olin *et al.*, 1989 *The Debate on Classes*, London, Verso.

Матеріал отримано / Received 23.01.2019

ЕРИК ОЛІН РАЙТ

Засади неомарксистського класового аналізу

Автором викладено особливості неомарксистського класового підходу в сучасній соціології. Зокрема, роз'яснюється, що саме становить фундаментальне питання класового аналізу в марксистській теорії та якими є його цілі. Описуються спільні та відмінні риси, присутні в концептуальних компонентах і ключових пояснювальних прагненнях класового аналізу у веберіанській та марксистській традиціях. Специфіка марксистського підходу полягає у визначенні концепту соціального класу в термінах процесів експлуатації — одного з ключових механізмів, за допомогою якого класові відносини генерують соціальні ефекти. Перевага використання надиханої ідеями Маркса концепції класу, що ґрунтується, з одного боку, на суспільних виробничих відносинах, а з іншого — на експлуатації та домінуванні, бачиться Райтові в тому, що ця концепція дає змогу привнести до класового аналізу моральну критику. Такий аналіз може функціонувати як частина не лише наукової теорії інтересів та конфліктів, але також і визвольної теорії, що пропонує альтернативи капіталізму на засадах соціальної справедливості.

Ключові слова: соціальний клас, класовий аналіз, марксизм, експлуатація, суспільні виробничі відносини, класові відносини, класові положення

ЭРИК ОЛИН РАЙТ

Основы неомарксистского классового анализа

Автором излагаются особенности неомарксистского классового подхода в современной социологии. В частности, разъясняется, что именно составляет фундаментальный вопрос классового анализа в рамках марксизма и каковы его цели. Описываются сходства и различия в концептуальных компонентах и ключевых объяснительных притязаниях классового анализа в веберианской и марксистской традициях. Специфика марксистского подхода состоит в определении концепта социального класса в терминах процессов эксплуатации — одного из ключевых механизмов, посредством которого классовые отношения ге-

нерируют социальные эффекты. Преимущество использования вдохновленной идеями Маркса концепции класса, базирующейся, с одной стороны, на общественных производственных отношениях, а с другой — на эксплуатации и доминировании, видится Райту в том, что эта концепция позволяет привести в классовый анализ моральную критику. Такой анализ может функционировать как часть не просто научной теории интересов и конфликтов, но также освободительной теории, предлагающей альтернативы капитализму на началах социальной справедливости.

Ключевые слова: социальный класс, классовый анализ, марксизм, эксплуатация, общественные производственные отношения, классовые отношения, классовые положения

ERIK OLIN WRIGHT

Foundations of a neo-Marxist class analysis

The author lays out the distinctive features of a neo-Marxist class approach used in present-day sociology. First, he clarifies what exactly constitutes the fundamental point of class analysis within the Marxist framework and what it tries to accomplish. This work also provides a description of similarities and differences between the Weberian and Marxist traditions with regard to the conceptual components and pivotal explanatory ambitions. The distinctive hallmark of the Marxian approach is that it defines the concept of social class in terms of exploitation. In Wright's view, the theoretical pay-off of elaborating the Marxian-inspired conception of class, which is based on social relations of production on the one hand and exploitation and domination on the other, is that this conception infuses class analysis with moral critique. Such an analysis can function not simply as part of a scientific theory of interests and conflicts, but also as a constituent of an emancipatory theory offering alternatives to capitalism on the basis of social justice.

Keywords: social class, class analysis, Marxism, exploitation, social relations of production, class relations, class locations